

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.148(477)

О. О. Бондаренко,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6901-7298>

ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто процесуальні форми використання спеціальних знань під час кримінального провадження. Сформульовано визначення експерта та судової експертизи. Охарактеризовано сутність судової експертизи та наведено підстави її призначення. Проаналізовано форми залучення експерта до кримінального провадження. Ними є звернення сторони кримінального провадження до експерта та доручення йому слідчим суддею чи судом проведення експертизи.

Ключові слова: спеціальні знання, форми використання спеціальних знань, судовий експерт, судова експертиза, форми залучення експерта до кримінального провадження.

Постановка проблеми. Ефективне виконання завдань кримінального судочинства є неможливим без використання слідчим, прокурором та судом під час кримінального провадження спеціальних знань обізнаних осіб. Їх застосування дозволяє вирішувати питання, що не належать до категорії правових і перебувають поза межами професійних знань вищевказаних суб'єктів.

Аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу України [1] надає можливість виділити такі процесуальні форми використання спеціальних знань під час кримінального провадження:

- 1) залучення експерта (ст. 69, 242–244, 332, 356 КПК України);
- 2) залучення спеціаліста (ст. 71 КПК України);
- 3) участь судово-медичного експерта або лікаря у проведенні освідування особи (ст. 241 КПК України);
- 4) витребування висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2, 3 ст. 93 КПК України).

Водночас аналіз слідчої та судової практики дозволяє стверджувати, що однією з найбільш поширених процесуальних форм використання спеціальних знань під час кримінального провадження є залучення експерта.

Ознайомлення зі змістом положень чинного КПК України, що регламентують порядок залучення експерта до кримінального провадження, надає можливість виокремити відповідні проблемні питання, які потребують належного вирішення.

Стан дослідження. Питання призначення та проведення судової експертизи під час кримінального провадження були предметом дослідження багатьох учених (В. І. Гаєнко, Ю. О. Калінкін, В. М. Махов, Ю. К. Орлов, О. В. Селіна, М. Г. Щербаковський та ін.) [2–9]. Незважаючи на це й у враховуючи реформування кримінального процесуального законодавства України, процесуальний механізм реалізації вищевказаної форми використання спеціальних знань потребує подальшого дослідження й удосконалення.

Метою цього дослідження є характеристика процесуального порядку залучення експерта до кримінального провадження та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

Відповідно до ст. 1 закону України «Про судову експертизу» судової експертизи – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи (провадження – О. Б.), що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [10].

Г. М. Надгорний, М. Я. Сегай і Б. М. Ісакович стверджують, що вказане визначення відображає гносеологічний аспект – «дослідження ... на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів ...» [11, с. 317] та аспект процесуальний, оскільки таке дослідження виконується судовим експертом, тобто суб'єктом процесуальної діяльності, та його результати мають доказове значення у провадженні [12].

У науковій літературі зазначається, що «судова експертиза – самостійний комплексний правовий інститут, який регулює, з одного боку, діяльність експерта в кримінальному, цивільному, адміністративному і господарському процесах, правову природу його висновку, а з другого – призначення експертизи, а також ставлення правоохоронних органів та інших учасників справи до експерта і його висновку. Діяльність експерта має подвійну природу. Передусім, це діяльність процесуального характеру, тому що експерт виконує завдання по справі (провадженні) за постановою особи слідчого, прокурора, ухвалою суду або інших осіб, що призначають експертизу ... Експертиза це також дослідження, під яким розуміють вивчення обізнаною особою представлених йому об'єктів і матеріалів справи (провадження), виявлення, аналіз і порівняння їх якостей і ознак із застосуванням відповідних прийомів, методів і технічних засобів,

оцінку і формування на підставі спеціальних знань відповідних висновків у вигляді відповідей на поставлені питання» [13, с. 63].

Підстави для призначення судової експертизи регламентуються у ст. 242 КПК України. Згідно з її положеннями експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Регламентація цього положення в КПК України є важливим кроком до завершення дискусії в науковій літературі щодо можливості призначення судової експертизи з приводу вирішення правових питань.

Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності чи обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб отримати ці відомості неможливо;
- 5) встановлення статеві зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України;
- 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру або шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Фактичною підставою для призначення експертизи є потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, необхідних для вирішення певних питань у кримінальному провадженні. До спеціальних знань належать знання у певній галузі науки чи техніки, у мистецтві або ремеслі та в інших окремих сферах людської діяльності. Спеціальні знання у відповідній галузі діяльності визначаються предметом експертизи. До спеціальних не належать загальновідомі й загальнодоступні наукові знання в галузі матеріального та процесуального права, якими повинні володіти слідчі, прокурори й судді. Саме тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права [14, с. 620].

У статті 243 КПК України зазначається, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, серед іншого обов'язкової. Останнє

положення є формою реалізації засади змагальності сторін і свободи в поданні ними своїх доказів. Залишається незрозумілою форма звернення сторони захисту до експерта для залучення його до кримінального провадження.

Слід зазначити, що права самостійно залучати експерта на договірних умовах для проведення експертизи у потерпілого немає.

Отримання висновку експерта є одним із способів збирання доказів у кримінальному провадженні, тому слідчий чи прокурор, як правило, залучають експерта залежно від наявності на те підстав на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин провадження й тих питань, на які має відповісти фахівець із певної галузі знань. Винятки становлять лише випадки, передбачені у ч. 2 ст. 242 КПК України, коли звернення до експерта є обов'язковим.

Заявити слідчому чи прокурору клопотання про залучення експерта на стадії досудового розслідування мають право потерпілий і сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники).

Заявлене клопотання слідчий чи прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту його подання та задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Особу, яка заявила клопотання про залучення експерта, повідомляють про результати його розгляду. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання слідчим чи прокурором виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин надсилається їй (ст. 220 КПК України) [14, с. 623].

У разі відмови слідчого чи прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1, 6 ст. 244 КПК України).

Можливості звертатися до слідчого судді з відповідним клопотанням потерпілий також позбавлений, що є прогалиною у кримінальному процесуальному законодавстві. Указана обставина свідчить про суттєве порушення прав потерпілого під час залучення експерта до кримінального провадження, про що вже зазначалося у літературі [15, с. 211].

КПК України прямо не регламентує форму процесуального документа, яким стороною обвинувачення до кримінального провадження залучається експерт. Відповідь на це питання міститься у ч. 3 ст. 110 КПК України. Так, рішення слідчого чи прокурора ухвалюється

у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК, а також коли слідчий чи прокурор визнає це необхідним.

Що стосується процесуального порядку призначення експертизи під час судового провадження у суді першої інстанції, то суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Суд має право зробити це своєю ухвалою незалежно від наявності клопотання, якщо:

- 1) суду надано кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;
- 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України (ч. 1, 2 ст. 332 КПК України).

Участь експерта у кримінальному провадженні не обмежується проведенням судової експертизи. Так, ст. 356 КПК України регламентує процесуальний порядок допиту експерта в суді. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку.

КПК України не регламентує процесуальний статус судового експерта під час допиту. Вважається, що судового експерта слід допитувати за правилами допиту свідка. Крім цього, допит судового експерта доцільно регламентувати також під час досудового розслідування.

Висновки. Однією з найбільш поширених форм використання спеціальних знань під час кримінального провадження є залучення експерта.

Формами залучення експерта до кримінального провадження є звернення сторони кримінального провадження до експерта та допитування йому слідчим суддею чи судом проведення експертизи.

Під час досудового розслідування сторона захисту може залучити експерта до кримінального провадження шляхом:

- а) заявлення клопотання стороні обвинувачення;
- б) самостійного залучення експерта на договірних умовах;
- в) звернення з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

На відміну від сторони захисту, потерпілий може залучити експерта до кримінального провадження лише шляхом заявлення клопотання стороні обвинувачення. Отже, перелік прав потерпілого щодо залучення експерта до кримінального провадження потребує розширення.

Допит судового експерта доцільно регламентувати також під час досудового розслідування.

Таким чином, сформульовані висновки свідчать про актуальність подальшого дослідження зазначених питань.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. № 90–91.

2. Гаенко В. І., Щербаковський М. Г. Актуальні проблеми проведення експертизи при судовому розгляді кримінальних справ. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 291–299. 3. Євдокіменко С. В. Становлення науки про судову експертизу: історичний аспект // Форум права. 2009. № 2. С. 145–149. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_24.pdf. 4. Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1981. 19 с. 5. Корухов Ю. Г. Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе. *Законность*. 2000. № 1. С. 39–40. 6. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. М.: Изд-во РУДН, 2000. 296 с. 7. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учеб. пособие. М.: Юрист, 1995. 64 с. 8. Романюк Б. Призначення судової експертизи на досудовому слідстві: деякі проблемні питання. *Право України*. 2003. № 3. С. 86–91. 9. Селина Е. В. Применение специальных познаний в уголовном процессе. М.: Юрлитинформ, 2002. 144 с. 10. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. 11. Сегай М. Я. Судова експертиза як конституційна ініціатива правосуддя // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 21–22 черв. 2001 р.)/упоряд.: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. Харків: Право, 2001. С. 316–320. 12. Надгорний Г. М., Сегай М. Я., Ісакович Б. М. Закон України «Про судову експертизу». *Право України*. 1999. № 2. С. 75–78. 13. Клименко Н. І., Біленчук П. Д. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф./М-во юстиції України, Харків наук.-дослід. ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Акад. прав. наук України; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого; редкол.: М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2002. С. 62–66. 14. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1/ О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с. 15. Щербаковський М. Г., Торопов С. А. Нормативное регулирование использования специальных знаний в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины. *Право і Безпека*. 2012. № 4 (46). С. 209–213.

Надійшла до редколегії 05.08.2016

Бондаренко А. А. Привлечение эксперта к уголовному производству

Рассмотрены процессуальные формы использования специальных знаний во время уголовного производства. Сформулированы определения эксперта и судебной экспертизы. Охарактеризована сущность судебной экспертизы и приведены основания ее назначения. Проанализированы формы привлечения эксперта к уголовному производству. Ими являются обращение стороны уголовного производства к эксперту и поручение ему следственным судьей или судом проведения экспертизы.

Ключевые слова: специальные знания, формы использования специальных знаний, судебный эксперт, судебная экспертиза, формы привлечения эксперта к уголовному производству.

Bondarenko O. O. Involving experts into criminal proceedings

Procedural forms of using special knowledge in criminal proceedings have been considered. They are expert involvement, specialist involvement, participation of forensic expert or doctor in conducting examination of a person, demanding the findings of audits and inspections' acts.

Definition of an expert and forensic examination has been formulated. The nature of forensic expertise has been characterized; and the grounds of its appointment have been provided.

Forms of involving experts into criminal proceedings have been analyzed. They include appeal of a party of criminal proceedings to an expert and appointment of examination's conduction by an investigating judge or a court.

It has been stated that the defense can involve an expert to criminal proceedings during the preliminary investigation by the way of: a) petition claiming the prosecution; b) independent involvement of experts on a contractual basis; c) application to the investigating judge with the request to involve experts. Unlike the defense, the victim may involve an expert to criminal proceedings merely by claiming the prosecution motion. Considering this the list of the rights of the victim to involve experts into criminal proceedings requires expansion. It is alleged that questioning of a forensic expert has to be also regulated during the preliminary investigation.

Keywords: special knowledge, forms of using special knowledge, forensic expert, forensic expertise, forms of involving experts into criminal proceedings.

УДК 343.132(477)

Г. І. Глобенко,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1533-9213>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз положень кримінального процесуального законодавства України та деяких інших країн пострадянського простору, що стосуються початку досудового розслідування. Розглянуто думки науковців з питань, що досліджуються, та надано їх оцінку. Сформульовано та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних норм, які стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: процесуальне рішення, початок досудового розслідування, слідчий, прокурор, кримінальне правопорушення, Єдиний реєстр досудових розслідувань.